

ТМ	Г. XXII	Бр. 1-2	Стр. 51 - 63	Ниш	јануар - јун	1998.
----	---------	---------	--------------	-----	--------------	-------

UDK 297.1(1-924.64)

Оригинални научни рад

Примљено: 11.08.1998.

Милан Васић

Филозофски факултет

Бања Лука

ИСЛАМИЗАЦИЈА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Режи ме

Za dugu osmansku vladavi nu na Bal kanu vezani su duboki poreme}aji i krupne promene u tokovi ma i storijskog razvika svih wegovi h zema}a i naroda. Ti poreme}aji i promene vidqi vi su u svi m obl asti ma dru}tvenog `ivota, ali su najvi {e do{li do izra`aja u etnodemografskom, kulturnom i konfesi onal nom smisl u. Posebnu pa`wu pri vla-i proces islami zaci je. Pod wim se obi -no podrazumeva prel a`ewe hri { }ana u muhamedansku veru ili "tur-ewe", kako ovu pojavu redovno nazi vaju sl ovenski izvori . Proces islami zaci je na Bal kanskom pol uostrvu je trajao od sredi ne 14. do po-etka 20. veka. Zapo-eo je sa prvim turskim osvajawima u Trakiji , {iri o se uporedo sa osmanskim ekspanzijom i kona-no zahvati o sve hri { }anske zem}e koje su do{le pod osmansku vlast. Odvijao se u fa-zama, sa nejednakim intezitetom, razli -i to u razli -i tim krajevima i s razli -i tim posledi cama. I zazvan je i podstican spregom ni za odgovaraju}ih -i nilaca, stal no pri sutnih u osmanskim dr`avnom i dru}tvenom poretku. Glavni od tih -i nilaca prozili azi iz podel e stanovni {tva na verskoj osnovi , razlikama u pravnom pol o`aju i real nom `ivotu muslim ana i nemuslim ana. Po toj podel i , zasnovanoj na {erijatu, samo su muslim ani va`ili za punopravne podanike carstva. Pri padnost islamu kao dr`avnoj religiji i val adaju}oj polit i -koj ideologiji zna-ila je veliku pri -vilegi ju u odnosu na stanovni {tvo druge veroi spovesti . Posledi ce islami zaci je su mnogobrojne. Naro-i to su duboke etnobi o{ke posledi ce.

Kqu-ne re-i : Bal kan, islami zaci ja, osmanska vlast, hri { }ani , etnobi o{ke posledi ce.

Poznato je da su za turska osvajawa i dugu osmansku vladavi nu na Bal kanu vezani duboki poreme}aji i krupne promjene u tokovi ma i storijskog razvika svih zema}a i naroda toga Pol uostrva. Ti poreme}aji i promjene vidqi vi su u svi m obl asti ma

društvenog i vobalanskog svijeta, ali su najviše došli do izražaja u njegovom etnodemografskom, konfesionalnom i kulturno-civilizacijskom i vobalanskom razviku. Ogladali su se u snažnim etničkim i uopšte migracijskim kretanjima stanovništva, prelaženju jednog značajnog dijela hrišćana na islam, i rekonstrukcijama islamsko-orientalnih kultura i civilizacije. Ovi, kao i neki drugi značajni, međusobno tijesno povezani procesi i promjene odrazili su se bitno i vizuelno na istoriju Balkana i irih prostora evropskog jugoistoka. Ali, te promjene po svojoj posljedičnosti odražavaju samo istoriju.¹

Od spomenutih pojava u balkanskoj prošlosti posebnu pažnju privlači proces islamizacije, pod kojim se obično podrazumijeva prelaz hrišćana u muhamedansku vjeru ili "tur-ewe" - kako ovu pojavu redovno nazivaju islamski izvori, kao i većina drugih izvora evropske provenijencije. Stvarni sadržaj tog pojma i njegovu historijsku značenost, međutim, daleko složeniji i mnogostraniji. Zna se da se islam još od vremena arapskog kalifata javlja samo kao religija, nego i kao državna kultura. Shodno toj tendenciji, pojam islamizacije se ne može svoditi samo na pukot prevjeravanje. Za njega su, uz promjenu vjere, vezane i određene transformacije i političke, kulturno-civilizacijske, društveno-ekonomske i etno-demografske prirode. Islamizaciju, dakle, kao historijsku pojavu i kao naučni problem, važno bi sagledati u svojoj cjelini, složenosti i mnogoznačnosti. To su jednom ovakvom prigodnom, vremenski ograničenom izlaganjem, je neostvarivo. Načelno izlaganje može biti samo na neka od osnovnih pitanja iz ovog složenog historijskog kompleksa.

Proces islamizacije na Balkanskom poluostrvu je trajao od sredine XIV do početka XX vijeka. Započeo je s prvim turskim osvajanjima u Trakiji, i rano se uporedo s osmanskim ekspanzijom konačno zahvatio sve hrišćanske zemlje koje su došle pod osmansku vlast. Odvijao se u fazama, s nejednakim intenzitetom, različito u raznim krajevima i s različitim posljedičama. Izazvan je i podstican spregom ni za odgovarajućih ni lica, stalno prisutnih u osmanskim državama i društvenom poretku i uopšte u sistemu odnosa kakvi su vladali u Osmanskom carstvu. Glavni od njih ni lica proizilazi su iz podjele stanovništva na vjerskoj osnovi, razlika u pravnom

¹ Tekst predavanja koje je akademik Milan Vasić održao 25. maja 1998. godine na Filozofskom fakultetu u Nišu.

polo`aju i realnom `ivotu muslimana i nemuslimana. Po toj podjeli, zasnovanoj na {eritaju, samo su muslimani va`ili za punopravne podanike Carstva, sa svim politi~kim i drugim pravima i mogu}nostima za normalan `ivot i napredak. Pripadnost islamu kao dr`avnoj religiji i vladaju}oj politici~koj ideologiji zna~ila je veliku privilegiju u odnosu na stanovni {tvo druge vjeroi spovjesti. Nemuslimani su se u osmanskoj dr`avi, u svakom pogledu, nalazili u podre|enom polo`aju. Kao "{tienti}ci" (zimmi), oni su, istina, u`ivali odre|enu zakonsku za{titu. Wi hova religija i vjerski `ivot su tolerisani, ali u uslovima ograni~enih vjerskih slaboda i stalnog vjerskog pritiska nikako nisu mogli da do|u do punog izra`aja. Religiozna diskriminacija te{ko je poga|ala balkanske hri{ }ane u svakom pogledu. Oglodalase u svemu {to je bilo vezano za crkvu i vjerski `ivot, naro~ito u odnosu vlasti prema vjerskim objektima. Glavne crkve i manastiri u gradovima su gotovo redovno konfiskovani i pretvarani u xamije. Mnoge su poru{ene, a materijal od njih iskori{ten za gradnju drugih objekata. Neke su, zbog nemogu}nosti da podmiru svoje poreske obaveze prema dr`avi, prodane i prilago|ene drugoj namjeni. Zavedena su ograni~ewa kod obnove starih i podizavanja novih crkava. Dopu{tana je ponekad gradnja novih vjerskih objekata, ali su oni morali biti dalje od xamija, obino tamo gdje muslimani nema. Zvovewe i otvorene religiozne procesije strogo su zabranjivani. Problemi oko odr`avanja i funkci onisawa crkava i manastira prepu{tani su brizi vjernika i crkvenih op{tina, ~ije su materijalne i druge mogu}nosti bile ograni~ene. Hri{ }anski sakralni objekti i wi hova materijalna dobra predstavqali su, uz to, metu nasrtaja od strane osmanskih funkcionera, pojedina i grupa.

Vjersko diskriminirawa hri{ }ana, wi hovog sve{tenstva i cijelih crkveno-vjerskih zajednica, povla~ilo je za sobom i diskriminirawa sa politi~kom, dru{tveno-ekonomskom i kulturnom planu. Ono se krajwe negativno odra`avalo na cjelokupni `ivot nemuslimana i produbqivalo suprotnosti koje su ih dijelile od muslimana i dr`ave kojoj su slu`ili. Slu`bu u aparatu dr`avne vlasti i sudstva za hri{ }ane su bile zatvorene. Feudalna zavisnost u okvirima ti morskog sistema zna~ila je za rajetina hri{ }anina i li~nu zavisnost, dok je u tom istom sistemu muslimanski seqak bilo ~no slabodan. Poreskim sistemom i nekim drugim obavezama hri{ }ani i muslimani nisu bili jednako optere}eni. Xi zju, na primjer, muslimani nisu pla}ali, a i neke druge poreze davali su u smawenom iznosu. Li~na i imovinska sigurnost muslimana bila je ve}a, dok su

i mawe, `i voti i ~ast hri { }ana -e{ }e ugro` avani . Razl i ke i z-
me|u musl i mana i nemusl i mana moral e su da postoje u posjedo-
vawu dobara, na~i nu odi jevawa, pona{ awu i sl i -no. Pojedi ne
odredbe neki h od zakonski h propi sa za nemusl i mane su bi l e po-
ni ` avaju}e. Takvi propi si u Osmanskom carstvu ni su predstavl-
qali ni kakvu novi nu. Oni su postojali i u rani ji m dr` avama
musl i manskog l stoka. I zrazi t pri mjer takvog propi sa o di s-
kri mi ni sawu hri { }ana predstavqaju odredbe kal i fe Omera II.
Ti m odredbama se hri { }ani i skqu~uju iz dr` avni h sl u` bi ,
zabrawuje i m se no{ ewe turbana, nare|uje da kao znak raspoz-
navawa { i { aju pramenove kose i znad ~el a, da nose posebna odi-
jel a s ko` ni m pojasi ma, da kowa ja{ u bez sedl a i l i samo na sa-
maru, zabrawuje i m se da podi ` u bogomoqe i da gl asno govore
svoje mol i tve. Ako bi musl i man ubi o hri { }ani na bi o bi samo
nov~ano ka` wen. Svjedo~ewe hri { }ani na proti v musl i mana na
sudu ni je bi l o punova` no. Sl i ~ne ovi ma su bi l e i osmanske od-
redbe o di skri mi ni sawu nemusl i mana. Samo prel askom na i s-
l am hri { }ani n je mogao da promjeni svoj status i usl ove ` i vo-
ta. Oni ma koji su ga pri hvati l i i postal i punopravni gra|ani
Carstva i sl am je davao { i roka prava i otvarao mogu}nosti za
napredovawe u turskoj dr` avnoj i vojnoj hi jerarhi ji . Mnogi
hri { }ani su se u takvoj si tuaci ji na{ l i pred izborom i l i da
napuste staru i pri hvate novu vjeru i sve ono { to je ona sa so-
bom donosi l a i l i da se pomi re sa svojom sudbi nom. Za prvi i z-
bor opredjeqi val i su se, kad je o masi ri je~, naj~e{ }e oni koji
ma je bi l o najte` e.

Faktori i sl ami zaci je i bli su kompleksni , ali su oni
ekonomske pri rode i mali najsna` ni je dejstvo. To je u znatnj
mjeri poja~aval o pri vi d dobrovoqnosti samog ~i na prel a` ewa
na i sl am, dok je el emenat pri nude stajao u pozadi ni . Vi tal ni
i nteresi Osmanskog carstva bi l i su na l i ni ji { i rewa i sl ama
kao vl adaju}e dr` avne rel i gi je, pa je ~i tav proces i sl ami zaci -
je i mao bezrezervnu podr{ ku svi h vl adaju}i h krugova, na ~el u
sa sul tanom, ul eme i uti cajni h pojedi naca. Podsti cajno su se na
taj proces oda` aval i : konsol i daci ja i u~vr{ }i vawe osmanske
vl asti u osvojeni m zemqama, naseqavawe u wi h stranog musl i -
manskog el ementa, stvarawe od doseqeni ka musl i manski h jezg-
ra, naro~i to u gradovi ma, podi zawe musl i manski h vjerski h,
prosvjetni h, kul turni h, dobrotvorni h i drugi h i nsti tuci ja, do-
vo|ewe vjerski obrazovani h qudi za sl u` bu u xami jama, { kol a-
ma, upravi i sudstvu, djel ovawe i borba ti h qudi i ustanova za
nove vjerni ke. Pozi ti vno i podsti cajno su se na proces i sl ami -
zaci je odrazi l i tako|e: sl abqewe odgovaraju}i h hri { }anski h
ustanova i sputavawe wi hovog rada, davawe puni h gra|anski h

prava novim muslimanima, materijalnih privilegija i niža prednosti koje su proizlazile iz pristupawa vjere i vladajućih klase i države. Posebno značajnu ulogu u propagirawu i širenju islama odigrali su pripadnici raznih derviških redova. U wihovo vjerowawe bili su ugrađeni i elementi hrišćanstva i paganstva balkanskih naroda, pa im je, uz puno takta i tolerancije u ophođenju s novjercima, polazilo za rukom da s uspjehom vode svoju islama zatorsku akciju.

Glavnu ulogu u provođenju islamskog prozelitizma u osmanskoj državi odigrale su dvije ključne ustanove: timarski sistem i novi gradovi islamsko-orientalnog tipa. Procesom islamizacije, u okviru tih dviju usnotava, bile su, u većoj ili manjoj mjeri, zahvaćene sve balkanske zemlje i sve vrste nasele, svi narodi i svi socijalni slojevi. Na raznim prostorima su se obim, intenzitet i način tog procesa razlikovali zbog različitog nasleja u raznim sredinama i nejednake zainteresovanosti vlasti za wihovu islamizaciju. Svoju glavnu pažnju osmanska vlast je posvećivala putawu islamizacije stanovništva nasele, naročito gradskih, koja su imale na strateški pravcima i širim strateškim osjetljivim prostorima. Tako su dosta rano, kolonizacijom Turaka i islamizacijom domaćeg i vjere, formirani novi muslimanski nasele duž puteva koji vode kroz Trakiju, Bugarsku i Makedoniju, prema zapadu i sjeveru. Kasnije se nazivaju takvih nasele formirani duž puta koji vodi dolinom rijeke [kumbe preko Dra-a, u Albaniji, i duž puta koji ide dolinom Vardara, preko Kosova i Novog Pazara prema Bosni.

U prvoj fazi svog razvika, koja je trajala do kraja vladavine sultana Mehmeda II Osvajača (1481), islamizacija nije imala masovni karakter. Ona je tada bila ograničena uglavnom na gradove i svodila se na prevjerawawe pojedina i grupa hrišćanskog stanovništva. U toj fazi istorijski su pripremani uzlovi za kasniju masovnu islamizaciju. Bilo je to vrijeme jačawa sunitskog islama kao državnog vjere, vrijeme wegovih pobjeda nad islamskom heterodoksijom. Tada je sunitska ulema stvarala osnovu za pojačanu uticaj na državnu politiku i wien odnos prema drugim religijama. U to doba padaju: izgradwa [kolskog sistema u Turskoj, razvoj teoretske, nauke i religiozne misli, jačawe uticaja te misli na razvoj kulture i umjetnosti. Tada je stvorena i intelektualno-idejna osnova ortodoksnog islama. Tako konsolidovan islam mogao je da izvrši globalan pritisak i pristupi masovnom prevjerawawu hrišćana. Ta nova faza u procesu islamizacije počela je oko 1480. godine, uzela maha za vladu sultana Bajazida II (1481-1512)

i kulmi ni ral a u godi nama i deceni jama vl adavi ne wegovi h nasqjedni ka Sel i ma I (1512-1520) i Sul ejmana Zakonodavca (1520-1566). Masovni karakter i sl ami zaci je u toj etapi odra` en je u turski m popi sni m kwi gama (def terl er), koje se odnose na pojedine osmanske sanxake na Bal kanu, a poti -u i z razni h godi na tog peri oda. O masovnom prevo|ewu bal kanski h hri { }ana na i sl am u tom vremenu govore i mnogi drugi dokumenti . U jednom sl ovenskom zapi su i z vremena vl adavi ne Sel i ma I ka` e se da je ovaj sul tan posl ao u Makedoni ju svoga vezi ra sa 33 hi qade vojni ka i naredi o mu da od grada Drame do Bosne sve potur-i . Stari srpski zapi si i z ti h godi na govore o masovnom prevjeravawu stanovni { tva u Bosni , { to potvr |uju i podaci spomenuti h turski h popi sa . I sl ami zaci ja provedena u XVI vi jeku, od bal kanski h zemaqa je, ustvari , najvi { ezahvati l a Bosnu. Ona je radi kal no i zmi jeni l a vjersku strukturu ove zemqe. Turski popi s Bosanskog sanxaka i z 1604. godi ne pokazuje da je ve}i na stanovni { tva tog sanxaka ve} bi l a pre{ l a na i sl am. Bi l o je tada znatnog prevjeravawa i u Srbi ji , naro-i to u weni m gradovi ma. I z Bosne i Srbi je i sl ami zaci ja je pro{ i rena i na stanovni { tvo osvojeni h krajeva sjeverno od Save i Dunava, naro-i to Srema i Slavoni je. U ukupnom broju stanovni { tva ove posl edwe obl asti broj musl i mana se popeo na oko 30%. Krajem XV i u toku XVI stoqe}a i sl ami zani su u vel i koj mjeri di jel ovi Bugarske, Gr-ke (Tesa l i ja), Makdeni je (Pi ri nski kraj i zapadni di o zemqe, od Ohri da do [ar-pl ani ne), Al bani je (podru-ja sanxaka Duka| i n i Skadar). Masovna i sl ami zaci ja Al bani je nastavqena je i u XVII vi jeku, kad su vel i ki di jel ovi te zemqe postal i i zrazi to musl i manski . U ovom stoqe}u su i mnogi krajevi Bugarske (u Rodopi ma, Crnomorskom, Dunavskom i neki m drugi m di jel ovi am zemqe) stekli i musl i mansku ve}i nu. Do povremeni h zamaha u procesu i sl ami zaci je na razni m stranama Bal kana dol azi l o je i u toku XVIII i XIX vi jeka, al i to vi { e ne}e bi tno i zmi jeni ti odnose u vjerskoj strukturi formi ranoj u prethodni m vremeni ma. I zuzetak u i zvjesnom smi sl u predstavqaju Metohi ja, Kosov, dol i na Li ma i cijel i prostor kasni jeg Novopazarskog sanxaka, u koji ma musl i manski el emenat upravo tada sna` no raste, di jel om naseqavawem musl i manski h Arbanasa, a di jel om prevjeravawem tamo{ weg srpskog ` i vqa.

U vezi s rezul tati ma procesa i sl ami zaci je na Bal kanu u nauci se obi -no prave pore|ewa i zme|u Bosne i Al bani je, u koji ma je stvarno taj proces i mao naj{ i re razmjere. Ni je jednostavno odgovori ti na pi tawe za{ to je kroz taj proces radi kal no i zmi jewena vjerska struktura stanovni { tva ba{ u ti m dvema zemqama. Razl ozi za to l e` al i su, bez sumwe, i u rani ji m

vjerskim odnosima u tim zemljama, za koje su bili karakteristični religijska heterogenost i odsustvo jedinstvene i vrste crkvene organizacije. U Bosni i Albaniji su se susretali i ukršteni pravoslavci i katolici, u prvoj još i bogumilstvo. Nesrećenost crkvenih prilika i previranja u vjerskim odnosima pružili su šansu islamu i on je tu šansu potpuno iskoristio. Ni je sluhajnost što je, na primjer, potpuno islamaizirano stanovništvo i rokog pojasa srednje Albanije, u području rijeke [kumbija, koja je predstavljala granicu između katolikog sjevera i pravoslavnog juga te zemlje. Ni je sluhajnost, također, da prostori na kojima su Turci zatekli srećene vjerske prilike i tradiciionalno jedinstvenu i jaku crkvenu organizaciju, Srbija, na primjer, ni su podlegli talasima tako masovne islamaizacije, sem u gradovima i ponegdje drugdje.

U svom širem islamaiziranju i stvaranju u jednakoj mjeri zahvatio ravniarske i brdsko-planinske oblasti, kao ni gradska i seoska насеља. Stanovništvo ravninarskih krajeva, razvijeni mti mski sistemom i jačim uticajem turskog feudalizma, islamaiziralo se prije i u većem broju od onog u brdsko-planinskim regijama. Razlike u ekonomsko-društvenom i općtem položaju zemljoradnika i ravninaca i brdsko-planinskih stanovara su u tome bile presudne. [to se tiče naseља različitih kategorija, vodstvo u pogledu islamaizacije pripadalo je gradu. Islam se u gradovima počeo širiti veoma rano. Već krajem XV, a naročito u XVI vijeku, osnovnu masu stanovništva gradova turskog Balkana činili su muslimani, dijelom stranci, a dijelom domaći konvertiti. Brzo preovlađivao tog stanovništva u gradovima postaje shvatljivo, ako se ima na umu njihov administrativni, sudski, privredni i kulturni značaj i uopće položaj gradova i gradskog stanovništva u turskom feudalizmu. Zasluge za veoma uspješno provedenu masovnu islamaizaciju hrišćanskog dijela gradskog stanovništva pripadaju, u prvom redu, ulimi i islamskim vjerskim i kulturnim institucijama, kao što su xamije, medrese, tekije i druge, a ja je koncentracija u gradovima bila velika.

Procesom islamaizacije na Balkanu bili su obuhvaćeni dijelovi svih većih naroda, kao i brojni drugi Evropljani koji su se sticajem raznih okolnosti našli na turskom državnom teritoriju. Islami zarani su najviše Grci, Bugari, Makedonski Sloveni, Srbi, Hrvati i Arbanasi. Pojedinci i grupe iz ovih naroda odvojeni su van svoje etničke sredine, često u Malu Aziju, i tamo prevedeni na islam. Takvi su se obično stapali sa novom etničkom sredinom. Te grupe su ponekad bile brojne. Istoričar Halil Inalxik spomene jednu takvu grupu

od 36.000 Srba i Grka, koju je Mehmed Osvaja- nasel i o u oko- l i ni I stanbul a. Ne zna se kakva je daća sudbi na ti h prognani ka. Ri jetko se de{ aval o da grupa kakvu su -i ni l i gal i poqski Srbi i zbjegne i sl ami zaci ju i kroz vi jekove sa- uva svoj etni -ki i denti tet. Dal eki potomci ti h davni h i zgnani ka odnekud iz Srbi je vrati l i su se u zemqu svoji h predaka tek po- etkom ovo- ga vi jeka. Od pri padni ka drugi h naroda, me| u i sl ami zi rani ma u razni m mjesti ma Bal kana turski i zvor i spomi wu: Vl ahe, Ru- si ne, Ruse, Ma| are, Ni jemce, I tal i jane, Poqake, a od Ju` ni h Sl ovena Sl ovence i Hrvate. Posl edwi se -esto javqaju u gradovi ma Bosne, Srbi je i Bugarske, gdje i h kao robove prevode na i sl am i daju i m sl obodu. Kod svi h pomenuti h naci onal i teta ri je- je o l i ci ma razl i -i tog pol a i uzrasta koji su pal i u tursko ropstvo. Pored wi h me| u i sl ami zi rani ma na Bal kanu bi l o je Jermena, Gruzi na, Jevreja, a naro- i to mnogo Ci gana. U vjerskom pogl edu i sl ami zaci jom su bi l i obuhva}eni i pravosl avni i katol i ci , ri jetko i pri padni ci neki h drugi h rel i gi ja.

[to se pol a i uzrasta ti -e, na i sl am su prel azi l i i mu{ - karci i ` ene, razl i -i te dobi , najvi { e ml a| i mu{ karci , od ko- ji h mnogi jo{ ni su bi l i ni o` eweni . Mawe su i sl am pri h- vatal a l i ca stari je dobi , najmawe stari je ` ene.

U dru{ tvenom pogl edu, procesom i sl ami zaci je bi l i su zahva}eni pri padni ci svi h kl asa, sl ojeva i grupa stanovni { - tva. U prel a` ewu na i sl am predwa- i l i su pre` i vjel i pri padni ci feudal ne kl ase uni { teni h bal kanski h dr` ava, u prvom redu si tno plemstvo, hri { }ani spahi je i z prvi h deceni ja os- manske vl asti . ^i ni l i su to s uvjerewem da }e tako zadr` ati svoje feudal ne posjede i svoj soci jal ni status. Sl i jedi l i su, za- ti m, prevjeravawa u kl asi raje, naj- e{ }e si roma{ ni h seqaka, -i ji se op{ ti pol o` aj i sl ami zaci jom popravqao. Mawe je proces i sl ami zaci je zahvati o pri vi l egi sane dru{ tvene sl ojeve i grupe, al i kad je si stem pvl asti ca u jednom vremenu do{ ao pod udar, mnogi pri padni ci ti h sl ojeva i grupa potra` i l i su za{ - ti tu svoji h i nteresa u pri hvatawu nove vjere. Sl u- aj poja- ane i sl ami zaci je vl aha u Bosni i Hercegovni i za 1528. godi ne, kad su i m oduzete pvl asti ce sl obodni h seqaka, to nedvosmi sl eno potvr| uje. Sl i -no se desi l o i s hri { }ani ma pri padni ci ma voj- ni h i pol uvojni h organi zaci ja u turskoj sl u` bi . Zabi qe` eni su sl u- ajevi prel aska na i sl am popova i kal u| era, -e{ }e po- povski h si nova.

Hri { }anski dje- aci , koji su putem si stema dev{ i rme oduzi mani od rodi teqa, odvo| eni i ukqu- i vani u jani -arsku organi zaci ju, redovno su i obavezno prevo| eni na i sl am. Tak- vi h je bi l o na hi qade i oni su vremenom ugl avnom turci zi rani .

Mnogi od njih napredovali su u sl u` bi , zauzeli maju}i v` na mjes-
ta u turskoj dr` avnoj i vojnoj hijerarhiji , ukqu-uju}i tu i po-
zi cij u vel i kog vezi ra. Bi stav pri mjer za to predstavqa sl u-aj
Mehmed-pa{ e Sokol ovi }a, ro|enog u I sto-noj Bosni , koji se
kao vel i ki vezi r Sul ejmana Zakonodavca i jo{ dvoji ce wegovi h
nasqedni ka godi nama nal azi o na kormi lu Osmanskog carstva.
I stovremeno je brat toga vezi ra, monah Makari je, bi o patri-
jarh obnovqene Pe}ke patri jar{ i je. Mehmed-pa{ a je uti cao na
daqu i sl ami zaci ju u svome zavi ~aju, naro-i to svoji h bl i ` i h
ro|aka, od koji h su neki , tako|e, stekli i rang pa{ a i vezi ra, ka-
kav je bi o Ferhad-pa{ a, prvi pa{ a Bosanskog, zati m Budi mskog
pa{ al uka. Mehmed-pa{ a je odveo u I stanbul i svoje stare rodi-
teqe i tamo ih preveo na i sl am. Sl u-ajeva sl i -ni h ovi ma sa
Sokol ovi }i ma bi lo je mnog u i stori ji bal kanski h naroda.

Prel a` ewe na i sl am se, na-el no, zasni val o na sl obodnoj
voqi qudi . U wegovoj pozadi ni stajal i su, me|uti m, gotovo re-
dovno i el ementi pri nude, a bi lo je sl u-ajeva i di rektnog gru-
bog pri ti ska na pojedince i grupe, pa i cijelo stanovni { tvo
neki h naseqa i krajeva. Kod prevo|ewa na i sl am pri mjewi vani
su i na-e razni postupci i metode. I sl amski prozel i ti zam pro-
vo|en je u djel o uz organi zovani i uporni mi si onarski rad na
propagi rawu nove vjere. Na wenom propovi jedawu radi li su
musli masko sve{ tenstvo, dervi { i , sl u` beni ci u upravi i sud-
stvu, pa i obi -ni musli mani . Zani vqi v je podatak jednog tur-
skog dokumenta iz 1526. godi ne koji govori o i strajnom mi si
onarskom radu { ejha vai za Arapa, za koga se ka` e da je u toku
posl edwi h deset godi na u Sarajevu i wegovoj okol i ni preveo
mase "nevjerni ka" u "pravu vjeru" i da je prethodno takav uspjeh
i mao i u Skopqu. Desetak godi na stari ji jedan srpski zapi s o
{ i rewu i sl ama na podru-ju Sarajeva vel i da "Tada, u te dane, u
toj zemqi bje{ e vel i ko umno` avawe agarjanski h ~eda (musli -
mana), a pravosl avne vjere hri { }anske...vel i ko umawi vawe..."i
daqe, da "mnogi ni od kog mu~eni odstupi { e od pravosl avqa
wi hovoj vjeri ", dodaju}i s gor~i nom da "Tada bi carovawe ne-
~asti vog cara Sel i ma".

Sam ~i n prel aska na i sl am i mao je dekl arati vni karak-
ter. Bi lo je dovoqno samo da hri { }ani n i zgovori nau~enu for-
mul u { ehadet a koja gl asi : "E{ hedu en la i lahe i l l a l l a h ve
e{ hedu enne Muhammedun abduhu ve resul uhu", { to zna-i :
"Svjedo~i m da nema drugog boga osi m Al l aha i da je Muhammed
wegov rob i wegov posl ani k". Hri { }ani su ~esto navo|eni od
svoji h i sl ami zi rani h ro|aka i kom{ i ja da i zgovore { ehadet ,
da bi odmah bi li progla{ eni za musli mane. Eventual no odbi -
jawe smatrano je za uvredu vjere i po zakonu surovo ka` wavano.

S prevjeravawem konvertit je dobio i novo, muslimansko ime. Od toga je traženo da po stotinu puta na dan izgovori rije-i pomenutog { ehadeta, kako bi { to prije zaboravi o na svoju raniju vjersku pripadnost, na koju je i sama pomisao smatrana velikim grijehom.

Cijele porodice obično nisu odmah prelazile na islam. Prvo bi pre{ao jedan član, domaćin ili njegov sin. Ovo se de{avalo zbog toga {to je bilo dovoljno da se ve}i uz jednog muslimana u ku}i, cijelo domaćinstvo smatra muslimanskim, i me je automatski dobivalo poreske i druge povlastice i olak{ice.

Deklarativni i formalni karakter prelazna islama dolazi o je do punog izražaja u onim krajevima u kojima je islamizacija vr{ena uz pojačanu ekonomski pritisak i li uz direktnu represiju. -ega je vremenom, naročito u XVII i XVIII vijeku, bilo sve više. Pojava dvojnih imena u Albaniji i Makedoniji to potvrđuje. Konvertiti su tamo uz novodobiveno muslimansko zadržavali i svoje kr{teno ime. Prvo je bilo za javnu, a drugo za internu porodičnu upotrebu. U ku}i su i vjeli kao hri{tjani, potajno i {li u crkve i kr{tavali svoju djecu, a javno posje}ivali xami je i vr{ili muslimanske obrede. Saznavao o ovoj pojavi stigala su, i pak, do organa vlasti i sudstva i oni su protiv ve poduzeli stroge mjere. U vezi s ovom i zdavane su -ak i fetve (pravna mi {qewa kadi je), po kojima je bilo dozvoljeno pogubiti sve takve prestupnike.

Budnim okom vlast je motrila naročito na ona mjesta i krajeve -iji su i teqi nasilno prevedeni na islam. A tih primjera ima dosta. Izrazi ti su oni koji govore o prevo|ewu na islam katolika grada Bara, u Crnogorskom primorju, i stanovnika ^epinske doline, u Zapadnoj Bugarskoj. I jedni i drugi su pred i za vrijeme Kandijskog rata optu`eni za bunt i stavčeni pred i zbor: prihvaćane nove vjere i li smrt.

U toku islamizacije javčali su se na raznim mjestima i na razne načine otpirili muslimanskom prozelitizmu. Slu-ajevi prevjeravawa samo pojedinih -lanova u porodici, `ewewe dje-aka od 8 do 10 godina starosti, da ne bi bili odvedeni u janinare i islamizirani, ucrtavawe djeci krstana -elo, {to je i za-zivalo odbojnost, poku{aji vra}awa staroj vjeri bjegstvom preko granice i na razne druge načine, to nedvosmisleno potvrđuju. U popisi ma Bosanskog sanjaka iz XVI vijeka registrovani su brojni slu-ajevi bje`awa novih muslimana, označeni persijskom rije-i girihte (pobjegao). A Kemal pa{azade u svojoj Osmanskoj istoriji (Osmanli Tarihi) priča kako su akindži je iz Bosne, pri li kom jedne proval e preko Hrvatske u Sloveniju, u

mjestu Nedeqi { }e u Me|umurju pohvatali takve bjegunce i povratni ke staroj vjeri i pobili ih. Ora{ i renom otporu zvani --nom i slamu govori i pojava Hamzevi ja u Bosni i wihovo ka` wawawe.

Posqedi ce i slami zaci je na Balkanskom poluostrvu su mnogobrojne, { to je sasvim razumqi vo ako se ima na umu da je i slam nastupao ne samo kao religija nego i kao politika i ideologija, kulturna i civilizacijska. Osmanska dr`ava je prevo|ewem dijela svojih hri { }anski h podanika na islam, i pored izvjesnih poreskih odricawa u wihovu korist, mnogo dobivala. Ona je i slami zaciju i skoristila za stvarawe upori{ta svoje vlasti u osvojenim balkanskim zemqama, weno sna`ewe i jaawe svojih oru`anih snaga. Ta pojava se pozitivno odrazilana jaawe spahijske organizacije i timarskog sistema. Ona je dopri nel a brzom razvitku gradova i gradske pri vrede orijentalnog tipa. I slami zacija je odigrala prvorazrednu ulogu u { i rewu i jaawu i slamsko-orijentalne kulturne i civilizacijske na Balkanskom poluostrvu. Samo putem prevjerawadijela doma}eg stanovni {tva takulturna i civilizacijska su mogle da puste i pustile su duboke korjene u balkansko tle. Znatandio balkanskog svijeta je time i strgnut iz tokova evropske i ukqu-en u tokove i slamsko-orijentalne kulturne. Pri hvatawem tekovina te kulturne do{lo je do velikih promjena u svaki do{wem` i votu tog svijeta. Ni hri { }ani Balkana ni su ostali i munitaj uticaj. On je do{ao do izra`aja u jeziku, kwie`vnosti, pjesmi, muzici i td. Hri { }ani u gradovima su prihvatili i slamski stil` i vota, { to se ogledalo u unutra{woj opremi ku}e, na-inu odijevawa, pripremanju hrane, porodici i dru{tvenom` i votu, obicajima i sl. Pri hva}ena je odje}a turskog kroja. Mnoge hri { }anke skrivale su lice po uglu na muslimanke. I z sujeverja su davana ponekad djeci muslimanska i mena, a u nevojama i bolestima tra`ena je pomo} od hoxe. Pravqeni su zapisi i hamajlije. Zajednicok` i vqewe i uzajamni uticaji hri { }ana i muslimanska slivali su se -esto u skladnu uzajamnu harmoniju, { to se osje}a u: musici, vezu, melosu i u mnogim drugim oblicima duhovne, materijalne i socijalne kulturne. I slami zacijom je, me|utim, pored drugih razloga, su`avan prostor za razvoj tradiciionalne hri { }anske kulturne naroda Balkana, koja je, kao i pot-iweno hri { }ansko stanovni {tvo, bila u podre|enom polo`aju.

Duboke su i etnobiolo{ke posqedi ce i slami zaci je. Ona je unosila novu poddjelu unutar svakog balkanskog naroda, jer je prelazna i slam zna-i o odvajawe od sopstvenog etnosa, ponekad i od rodbine, prijatelja i susjeda. A pojedinci i grupe i slami

mi ziranij koji su se našli u turskoj sredini, u kojoj su odista i poturčene. Kod ostalih muslimana potiskivana je svijest o njihovom narodnosnom i vjerskom porijeklu. Muslimanski narodi su, uveličavajući svoj jezik, dijelom i stare narodne običaje. U okviru islamizacije (vjere, kulture i civilizacije) oni su izgradili i svoju posebnost.

Islamizacija kod balkanskih naroda se negativno odrazilala na njihove oslobodilačke pokrete i borbu za socijalno i nacionalno oslobodjenje od osmanske vlasti i njenog poretka. Brojne su i druge posljedice islamizacije u balkanskoj historiji, ali mi ovi, kao i o nekim drugim značajnim pitanjima iz okvira ove teme, ne bi smo ovom prilikom višegovori².

² Tekst predavao o islamizaciji na Balkanu zasnovan je na bogatim podacima turske arhivske građe, u prvom redu turskih popisnih kvartala pojedinih sanjaka (oblasti), na koje je citirala ta regija bila podijeljena. [to se literaturo o islamizaciji tiče, ona je navedena u mom radu: Islamizacija u jugoslovenskim zemljama, publikovanom u časopisu Priroda za orijentalnu filologiju, kw. 41, Sarajevo 1991, str. 425-441, kao i u drugim prilozima saopštenim na naučnom skupu [i reweislama i islamska kultura u bosanskohercegovini, koji su također publikovani u ovom časopisu. Pored tamo citiranih izvora i literature, naveo bih još i izuzetno značajnu publikaciju građe, koja se odnosi na problem islamizacije, pod naslovom: Osmanski izvori za islamizacijske procese na balkanima XVI-XIX vek, koju je izdao Institut za balkanistiku Bugarske akademije nauka (Sofija, 1990).

Milan Vasić, Banja Luka

ISLAMIZATION ON THE BALKAN PENINSULA

Summary

The long-lasting Ottoman rule on the Balkans is associated with the deep disturbances and major changes affecting the course of the historical development of all countries and peoples pertaining to it. The said disturbances and changes, although observable in all areas of social life, have reached their fullest expression in ethnodemographic, cultural and denominational spheres. The process of Islamization attracts particular attention. The term usually applies to the conversion of the Christians to Mohamedanism or "Turkization", as this phenomenon is regularly referred to in the Slavic sources. The process of Islamization on the Balkan peninsula lasted from the middle 14th to the beginning of the 20th century. It started with the first Turkish conquests in Thrace, spread side by side with the Ottoman expansion and finally caught all Christian countries which came under the Ottoman rule. It proceeded in three phases, with unequal intensity, differently in different regions and with different consequences. It was caused and stimulated by a chain of factors permanently present in the Ottoman governmental and social order. The main factor originated from the division of the population on religious grounds, and, consequently, from the differences concerning the legal position and actual life of the Muslims and the non-Muslims. According to this division, based on the Muslim religious law, the Muslims were the only subjects of the Empire with full civil rights. Affiliation to Islam as a national religion and a prevailing political ideology meant a considerable privilege in relation to the population of different religious affiliation. The consequences of Islamization are numerous. Ethnobiological ones are particularly deep.

Key words: the Balkans, Islamization, the Ottoman rule, the Christians, ethnobiological consequences